

ФУНІКОВА О. В.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.985

**КАТЕГОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ
КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті проаналізовано категорію діяльності та визначено основні підходи до проблеми діяльності в суміжних галузях знань, зокрема, розглянуто деякі криміналістичні аспекти дослідження процесуальної діяльності.

Ключові слова: діяльність, психологія процесуальної діяльності, діяльність із розслідування та розкриття злочинів.

В статье проанализирована категория деятельности и определены основные подходы к проблеме деятельности в смежных отраслях знаний, в том числе, рассмотрены некоторые криминалистические аспекты исследования процессуальной деятельности.

Ключевые слова: деятельность, психология процессуальной деятельности, деятельность по расследованию и раскрытию преступлений.

The article analyzes the category of activity and identifies the main approaches to the problem of activity in related branches of knowledge, including some forensic aspects of the investigation of procedural activity.

Key words: activity, psychology of procedural activity, activity on investigation and disclosure of crimes.

Вступ. Сучасний стан криміналістичних досліджень наявно відображає тенденції не лише диференціації нових наукових напрямів, але й подальшої необхідності міждисциплінарної інтеграції наукових знань, що сприяє формуванню методологічного підґрунтя криміналістики.

Предметом криміналістики є сукупність об'єктивних закономірностей, пізнання яких необхідне для успішного розслідування і запобігання злочинам. Умовно визначені закономірності можна поділити на дві великі групи: закономірності процесів, пов'язаних із механізмом вчинення злочину та відображенням цих процесів у джерелах інформації; закономірності пізнавальної діяльності суб'єктів доказування. Так, Г.А. Зорін предмет криміналістики розглядає із двох сторін: по-перше, криміналістика – це наука про закономірності та парадокси вчинення та розкриття злочинів, обвинувачення та захисту в кримінальних справах, а по-друге, ці закономірності обумовлені, насамперед, психікою особи, центруються в її особистості [1, с. 10, 12].

Традиційно зразком розумової пізнавальної діяльності вважається діяльність теоретична. Проте практична діяльність вимагає не менших інтелектуальних зусиль, ніж діяльність теоретична. Практичне мислення не зводиться лише до наочно-дійового. Розумова діяльність теоретика зосереджена переважно на першій частині шляху пізнання, на тимчасовому відході, відступі від практики. Розумова діяльність практика (яким є слідчий) зосереджена на другій частині цього шляху – на переході від абстрактного мислення до практи-

ки, тобто на тому «попаданні» в практику, заради якого і проводиться теоретичний відхід. «Теоретичний розум відповідає перед практикою лише за кінцевий результат своєї роботи, тоді як практичний розум несе відповідальність в самому процесі розумової діяльності» [2, с. 201].

Постановка завдання. Пізнавальні особливості процесуальної діяльності неодноразово ставали предметом досліджень вчених різних галузей знань. Теоретичний і практичний зв'язок криміналістичної тактики із кримінальним процесуальним правом забезпечує взаємообумовлений вплив на тенденції розвитку обох названих галузей. Найбільш повно такі тенденції можна простежити саме у взаємозв'язку теорії судових доказів і в окремих теоретичних концепціях слідчої тактики. До таких концепцій криміналісти, насамперед, відносять психологічну характеристику пізнавальної діяльності в процесі доказування, яка широко досліджує психологічні акти, за допомогою яких відбуваються складні пізнавальні процеси та вся розумова діяльність слідчого, прокурора і судді, зокрема, моделювання, евристичні завдання, роль інтуїтивного знання в процесі доказування [3, с. 57].

Результати дослідження. Вчені-процесуалісти досліджують пізнавальну діяльність у контексті різних концепцій теорії доказування, згідно із чим можна виокремити декілька основних напрямів :

– доказування є пізнавальною діяльністю, заснованою виключно на логічних категоріях, тобто це діяльність із логічного обґрунтування зібраними встановленим кримінально-процесуальним законом порядком доказами на підтвердження лише винності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в скоєнні злочину (пізнавальний підхід) [4, с. 45; 5, с. 7–10; 6, с. 8];

– доказування – це діяльність його процесуальних носіїв, сутність такої діяльності полягає в перетворенні певного матеріалу на продукт і складається з певних функціональних елементів: мета – вихідний матеріал – спосіб – носії діяльності – засоби – перетворювальний процес – продукт діяльності (діяльнісний підхід) [7, с. 100];

– доказування – це пізнавально-практична правова й розумова (логіко-психологічна) діяльність, що ґрунтується на класичних кримінальних процесуальних функціях і має зовнішню та внутрішню структуру; зовнішня структура являє собою єдиний нерозривний процес, який складається з таких структурних елементів, як отримання та використання доказів; внутрішніми системоутворюючими структурними елементами доказування є: об'єкт, предмет, суб'єкт, мета, завдання, засоби, результат (синтетичний або комплексний підхід) [8, с. 63–79];

– доказування – це пізнавальна й проектно-реалізаційна діяльність, яка полягає в дослідженні суб'єктом, який її здійснює, обставин вчиненого кримінального правопорушення, формуванні на підставі певного стандарту доказування власної теоретико-інформаційної моделі (своєї правової позиції) та її реалізації; сутність кримінального процесуального доказування становлять окремі системи (підсистеми) із власними змістовними опціями, які разом утворюють специфічну інтегративну сутність, а саме: об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона, суб'єкт (системний підхід) [9, с. 41, 78].

У теорії криміналістичної тактики традиційним вважається пізнавальний підхід щодо дослідження психологічних процесів процесуальної діяльності, а процес доказування розглядається як основна форма пізнання в кримінальному судочинстві. Змістом пізнання під час розслідування злочинів є мисленнєва діяльність, яка підкоряється загальним законам мислення; формою пізнання є специфічна діяльність, яка визначається кримінальним процесуальним законом і регулює процес збирання доказів [10, с. 6–7; 11, с. 118]. В.О. Коновалова зазначила, що в процесі пізнавальної діяльності вирішуються розумові завдання, що сприяють одержанню інформації про злочин. Пізнавальна діяльність слідчого має такі особливості: 1) ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події); 2) пізнання провадиться у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів); 3) така діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (дознавач, слідчий, прокурор, суддя); 4) пізнання має на меті одержан-

ня інформації, що має значення для встановлення істини в справі; 5) засоби здійснення діяльності визначені в кримінально-процесуальному законі [12, с. 87]. Отже, процесуальна діяльність має відображувальну структуру (відображення в матеріальному та соціальному середовищі, що формує загальне слідче сигнальне відображення) та характеризується, зокрема, пізнавально-пошуковою спрямованістю, змістом якої є рух кримінально значущої інформації в процесі вирішення слідчих завдань. Динаміка слідчого пізнання визначається обсягом і специфікою вихідної інформації й орієнтовною базою, сформованою в даній особі [2, с. 206, 234].

Наведені вище положення дозволяють зробити висновок щодо деяких відставань у розвитку криміналістичних знань щодо актуальних проблем дослідження сутності процесуальної діяльності. Як зазначив О.В. Полстовалов, криміналістична наука, вбираючи позитивний практичний досвід кримінального судочинства, проте не завжди достатньо оперативно реагує на зміни, що відбуваються на законодавчому рівні [13, с. 4].

Пізнавальний характер правозастосовної діяльності в психологічному аспекті є надзвичайно складним. Це пояснюється тим, що ця діяльність вимагає не лише вирішення розумових завдань різного плану і складності, але й такої її організації, яка спрямована на практичну реалізацію розв'язуваних завдань. Тому тут діяльність є розумовою, має на меті побудову криміналістичних версій, причому складання слідчим планів проведення окремих процесуальних дій поєднується із практичною організацією роботи з реалізації уявних схем і рішень [12, с. 60]. Психологічним особливостям процесуальної діяльності достатню увагу приділяє, зокрема, М.В. Костицький, який зазначив, що пізнання в кримінальному процесі є творчою діяльністю. У його структурі виділяється чуттєвий і раціональний рівень. Чуттєвий рівень пізнання здійснюється за допомогою відчуття і сприйняття зв безпосереднього впливу об'єкта пізнання на суб'єкта, який пізнає. Раціональний рівень досягається за допомогою логіки (понять, суджень, умовиводів) і пов'язаний із проявом мислення [14, с. 25].

Традиційно криміналістична тактика досліджує тактичні особливості, пов'язанні з виявленням і використанням інформації щодо учасників процесу (свідок, потерпілий, підозрюваний тощо). Проте діяльність із розслідування та розкриття злочинів, передусім, як і будь-яка інша діяльність, може бути розглянута як соціальний феномен, зі своєю спрямованістю на певний об'єкт (продукт, результат), зі своїм об'єктивним змістом, засобами та формами реалізації, і нарешті, зі своїми суб'єктами – носіями відповідних здібностей, навичок, умінь, у свідомості яких тим чи іншим чином відображаються як безпосередньо трудові, так і інші суспільні відносини, що і визначає їхню професійну діяльність. Отже, актуальною проблемою криміналістичних досліджень стає подальша персоніфікація не лише учасників кримінального провадження, але й самих суб'єктів доказування, адже індивідуальні особливості зазначеного кола осіб впливають на якість і результати діяльності з розслідування та розкриття злочинів.

Досліджуючи закономірності психічної діяльності людини у зв'язку з її професійною належністю (за необхідності або за покликанням), ми виявляємо її особливості, що сприяють, з одного боку, пізнанню організаційних основ виконуваних індивідом професійних функцій, а з іншого – удосконаленню організації цієї діяльності [12, с. 60]. Якщо розглядати гносеологічний аспект пізнавальних процесів, то зазвичай йдеться про те, що наші знання – це відображення об'єктивної дійсності, яка існує поза нами. Відчуття, сприйняття й інші пізнавальні процеси – це образи предметів і явищ об'єктивної дійсності, що впливають на органи чуття. Коли ж відчуття і сприйняття беруться в онтологічному плані та досліджуються як реальні процеси або акти, то виявляється, що категорія відображення свою роль втрачає: перцептивний, сенсорний та інші процеси розглядаються так, ніби вони існують за своєю власною логікою, яка в жодній мірі не залежить від об'єкта, що відбивається. Так, наприклад, стверджується, що кінцевий продукт перцептивного процесу (образ) може розглядатися як відображення, але лише на кінцевому етапі. Сам же процес – це радше процес творчості, ніж відображення. Він є процесом не відтворення того, що діє на органи чуття, а створенням деякого власного продукту. Тільки на кінцевому етапі цей раптово утворений

продукт якимось зiставляється з реальним об'єктом, уточнюється, узгоджується з ним, стає адекватним його відображенням [15, с. 131].

У науковій літературі визначено низку загальних закономірностей засвоєння будь-якого конкретного виду діяльності. По-перше, існує процес виникнення, формування і розпаду будь-якого конкретного виду діяльності. По-друге, її структурні компоненти постійно змінюють свої функції, перетворюючись одне в одного. По-третє, різні окремі види діяльності взаємопов'язані в єдиному потоці людського життя. По-четверте, кожен вид діяльності спочатку виникає і складається у своїй зовнішній формі, як система розгорнутих взаємин між людьми; лише на цій основі виникають внутрішні форми діяльності окремої людини [16, с. 673–688].

Засновник діяльнісного підходу до проблеми формування особистості Л.С. Виготський особливу увагу приділяв питанням співвідношення внутрішньої психічної діяльності особистості та зовнішньої, ґрунтуючись на аналізі особливостей саме трудової діяльності, яка є сумісною, тобто такою, що розвивається тільки в умовах кооперації та спілкування людей. Л.С. Виготський визначив два головних взаємопов'язаних чинники, які і було покладено в основу теорії діяльності: 1) інструментальну структуру діяльності людини; 2) залученість діяльності до системи взаємин між людьми [17, с. 198–199]. Саме зазначені чинники, на думку вченого, і визначають особливості психологічних процесів у людини. Отже, психічні процеси, «вищі психічні функції» набувають структуру, яка за свою обов'язкову ланку має певні засоби та способи, що сформувалися суспільно-історично та передаються особі оточенням у процесі діяльності, а саме шляхом спілкування із цим оточенням. Адже передати засіб або спосіб виконання того чи іншого процесу неможливо інакше, як у зовнішній формі – у формі дії або у формі мовлення. Інакше кажучи, вищі специфічні психічні процеси формуються лише в процесі взаємодії людини з людиною шляхом засвоєння певних знань і відображення отриманої інформації у власній свідомості, а лише потім трансформуються в певні власні дії, набуваючи для особи власного сенсу.

Спільна діяльність у матеріальному світі є завжди діяльністю окремих осіб. Саме в процесі цієї соціальної діяльності формується особистість і – як «момент» особистості та діяльності – людська свідомість. З іншого боку, у процесі формування окремої особистості відбувається збагачення і трансформація діяльності. Цей процес трансформації діяльності опосередкований культурою і в кінцевому підсумку – самою особистістю [18, с. 69]. Саме формування та розвиток особистості в процесі діяльності робить її суб'єктом міжособистісного спілкування (суб'єкт-об'єктних відносин, опосередкованих предметною діяльністю). І.В. Кротова слушно зауважила, якщо професійна діяльність – це завжди активність, то ефективна професійна діяльність – це завжди суб'єктна активність [19, с. 263].

Діяльність є молярною, не адитивною одиницею життя тілесного, матеріального суб'єкта. У більш вузькому сенсі, тобто на психологічному рівні, це одиниця життя, опосередкована психічним відображенням, реальна функція якого полягає в тому, що воно орієнтує суб'єкта в предметному світі. Інакше кажучи, діяльність – це не реакція і не сукупність реакцій, а система, що має будову, свої внутрішні переходи і перетворення, свій розвиток [18, с. 25].

Будь-яка діяльність виходить із певних мотивів і спрямована на досягнення певної мети. Її «психологічними складниками» є процеси антиципації, планування, сприйняття і перероблення поточної інформації, прийняття рішення і контролю результатів [15, с. 121].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що тенденція персоніфікації стає домінуючою не лише загалом у гуманітарному напрямі досліджень, але й знаходить свій безпосередній прояв у криміналістиці. На нашу думку, подальшого процесу інтеграції в криміналістичні знання потребують як наукові розробки кримінального процесуального права, так і психологічні аспекти загальної теорії діяльності із застосуванням індивідуально-особистісного підходу до дослідження психологічних закономірностей процесуальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики / Г.А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000 – 416 с.
2. Антонян Ю.М. Психология преступника и расследования преступлений / Ю.М. Антонян, М.И. Еникеев, В.Е. Эминов. – М. : Юрист, 1996. – 336 с.
3. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика : теории и тенденции : [учебное пособие] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – С. 256.
4. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе : [учебно-практич. пособие] / В.А. Лазарева – Москва : Юрайт, 2011. – 343 с.
5. Обуховский В.А. Уголовные доказательства в истории и советском праве : [монография] / В.А. Обуховский. – Харьков : Юриздат НКЮ, 1926. – 188 с.
6. Татаров Л.А. Методические и методологические проблемы доказывания обстоятельств преступления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Л.А. Татаров. – Ростов-на-Дону, 2006. – 28 с.
7. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі : діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : [моногр.] / В.П. Гмирко. – Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. – 314 с.
8. Погорецький М.А. Теорія кримінального процесуального доказування : проблемні питання / М.А. Погорецький // Право України. – 2014. – № 10. – С. 12–25.
9. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : [моногр.] / В.В. Вапнярчук. – Х. : Юрайт, 2017. – 408 с.
10. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В.Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
11. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України / М.Є. Шумило. – Харків : РВФ «Арсіс ЛТД», 2002 – 320 с.
12. Коновалова В.О. Шепитько В.Ю. Юридична психологія : [підручник] / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
13. Полстовалов О.В. Современные проблемы криминалистической тактики / О.В. Полстовалов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 376 с.
14. Костицький М.В. Психологія судового розгляду кримінальних справ : [моногр.] / М.В. Костицький, В.Я. Марчак, О.К. Черновський, А.В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.
15. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. М.: Наука, 1984 – 445 с.
16. Чаленко Н.В. Роль социально-психологической компетентности сотрудников службы профайлинга / Н.В. Чаленко // Личность профессионала в современном мире ; под ред. Л.Г. Дикой, А.Л. Журавлева. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 673–688.
17. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1960. – 500 с.
18. Леонтьев А.А. Психологическая теория деятельности : вчера, сегодня, завтра / А.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2006. – 389 с.
19. Кротова И.В. Психологические аспекты инновационного поведения субъекта профессиональной деятельности / И.В. Кротова // Личность профессионала в современном мире ; под ред. Л.Г. Дикой, А.Л. Журавлева. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 944 с.

